

לכה את עזבת

עיונים וביאורים בפרשת השבוע

גליון תקע"א
ערש"ק פרשת חיי שרה ה'תשע"ז

בין "מולדתי" ל"ארצי" של אברהם

להיות "זקן" וגם "בא בימים"

ב' גדרים בבעלות ישראל על א"י

סגולה לזיכוך הנפש

פתח דבר

בעזה"ת.

לקראת שבת קודש פרשת חיי שרה, הננו מתכבדים להגיש לקהל שוחרי התורה ולומדי, את קונטרס 'לקראת שבת' (גליון תקעא), והוא אוצר בלום בעניני הפרשה מתוך רבבות חידושים וביאורים שבתורת נשיא ישראל ומנהיגו, כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע.

וזאת למודעי, שבדרך כלל לא הובאו הביאורים כפי שנאמרו, ואף עובדו מחדש ונערכו ע"י חברי המערכת, ולפעמים בעת העיבוד הושמט ריבוי השקו"ט בפרטי הענינים והרחבתם עם המקורות כפי שהם מופיעים במקורם [ובפרט, בנוגע למדור "חידושי סוגיות", שמופיעים כאן רק עיקר נתחי הדברים], ויש להיפך, אשר הביאורים נאמרו בקיצור וכאן הורחבו ונתבארו יותר ע"פ המבואר במקומות אחרים בתורת רבינו. ופשוט שמעומק המושג וקוצר דעת העורכים יתכן שימצאו טעויות וכו' ב, והם על אחריות המערכת בלבד, ושגיאות מי יבין.

ועל כן פשוט שמי שבידו הערה או שמתקשה בהבנת הביאורים, מוטב שיעיין במקורי הדברים (כפי שנסמנו על-אתר או בתוכן הענינים), וימצא טוב, ויוכל לעמוד בעצמו על אמיתת הדברים.

◇ ◇ ◇

ויה"ר שנזכה לקיום היעוד "כי מלאה הארץ דעה את ה'", ונזכה לשמוע תורה חדשה, תורה חדשה מאתי תצא, במהרה בימינו ותיכף ומיד ממש.

בברכת שבתא טבא,
מכון אור החסידות

ההשבה אל הלב שלבבו יתעורר באהבה ויראה לד', הן בקיום המצות והן בלמוד התורה, ושקולה מצוה זו ידיעת אלקות ותורה בתפיסא והשגה פנימית עפ"י ביאורי תורת החסידות כי היא היא הנותנת טעם לשבח בכל מעשה המצות בחיות פנימי.

טענות שאינם מדרכי השכל

והנה בכל מה שנתבאר, לבטל [בטלים] טעמי הטוענים, (א) כי אין להם עסק בנסתרות, (ב) ולא כל מוחא סביל דא . . כי דבר נודע אשר כל דבר השכלה איזה שתהי' אם אין לומדים אותה היא כדבר הנסתר, ובלי הקדמות שכלים אין המוח סובל אותה.

והיא טענת רוב ההמונים מבעלי הישוב כלומר הנבלעים בישובה של עולם ואינם עוסקים בתורה. באמרם כי כבוד להם לקבל שכל התורה, והלא בעיני עסקיהם ומסחריהם מתחכמים הם וממציאים המצאות, ועד כמה גדלה מידתה של השוחד מעיני החפץ בישובה של עולם עד כי אינם בושים המה להגיד כזאת, כי הלא בעיני מסחור וקנין אם האחד יאמר על חבירו כי איש אין בינות הוא בעיני מסחור הלא יכעוס ויתבע עלבונו איך מלאו לבו לאמר עליו כי אנו מבין סברות של מסחור, ובהעדר הבנת שכל התורה הנה לבד זאת שאין שוטה זה נפגע, אלא עוד הוא משתמש בזה להצדיק את עצמו מפני מה אינו לומד תורה.

וכן הוא בטענות האומרים כי אין להם עסק בנסתרות, ודאי הדבר כי קודם שלומדים הוא כמו דבר הנסתר והנעלם, וגם אין המוח מקבל זאת בלי הכנת הקדמות הדרושות לידיעות אלו, והחפץ בחיים אמיתיים ונעימים ילמוד ויפקחו עיניו בתורת ד' ובנועם קיום המצות, וכל עניני עולם יאירו לו בארחות חיי תורה ומצות וטוב יהי' לו בזה ובבא.

(אגרות קודש ח"י עמ' שסח, שער-ה)

מכון אור החסידות	Or Hachasidus
סניף ארץ הקודש	Head Office
ת.ד. 2033	1469 President St. #BSMT
כפר חב"ד 6084000	Brooklyn, NY 11213
03-738-3734	United States
Likras@likras.org	(718) 534-8673

צוות העריכה וההגהה: הרב לוי יצחק ברוק, הרב משה גורארי,
הרב מנחם מענדל דרוקמן, הרב צבי הירש זלמנוב, הרב שלום חריטנוב, הרב מנחם
טייטלבוים, הרב אברהם מן, הרב יצחק נוב, הרב מנחם מענדל רייצס, הרב אליהו שוויכה

תוכן העניינים

דרכי החסידות

שיחות ומכתבים בענייני עבודת ה'
מכ"ק אדמו"ר מוהריי"צ מליובאוויטש זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע

ידיעת אלקות

והחפץ בחיים אמיתיים ונעימים ילמוד ויפקחו עיניו בתורת ד' ובנועם
קיום המצות, וכל עניני עולם יאירו לו בארחות חיי תורה ומצות וטוב
יהי' לו בזה ובבא

מצוה כללית הנותנת חיות בכל המצות

במענה על מכתבו . . על אודות שיחתו עם . . בדבר למוד דברי חסידות, וכן מה
שדובר בזה עם כמה ממכריו האברכים הנכבדים שי'.

ומה שכותב כי כבד לו להסביר ליראי ד' שבמדינתם הטי' יע"א שיש חוב ללמוד
ולהעמיק להשכיל ולדעת דא"ח [= דברי אלקים חיים, דברי חסידות], ו[ש]היא בכלל
מצות "וידעת היום והשבות אל לבבך וכו'" ולא גרעה משארי מצות הכרחיות שבתורה,
כי הם טוענים אין לנו עסק בנסתרות ולא כל מוחא סביל דא.

הנה הסבר ידידי בכללות הענין דלימוד דא"ח היא בכלל מצות וידעת, אמת הוא
ונהנתי במאד מיושר שכלו שתופס את הענין כמו שהוא לאמיתתו.

אמנם מצוה זו דוידעת הנה לבד מעלתה העצמי בעצם מהותה שהיא מצוה פרטית,
היא מצוה כללית הנותנת חיות בכל המצות.

...וזהו מצות וידעת דשיעור המצוה היא לייגע כלי מוחו ולהטריח כלי שכלו להבין
אלקות (געטליכקייט) בידיעה והשגה כל מה שביכולתו להשיג ולהבין, עד כי יהי'

מקרא אני דורש ה

בין "מוֹלֶדֶתִי" ל"אַרְצִי" שֶׁ אַבְרָהָם

מדוע לא רצה אברהם שילך יצחק לארצו - אם בנות המקום ההוא התאימו ליצחק? / מה
נוגע החילוק בין "אלקי השמים ואלקי הארץ" ל"אלקי השמים" לשירוך יצחק? / ביאור
בדברי רש"י אודות "ה' אלקי השמים" שמבאר עפ"ז תוכן שבועתו של אליעזר

(נ"פ לקוטי שיחות חט"ו עמ' 155 ואילך)

פנינים ☞ עיונים וביאורים קצרים ט

יינה של תורה י

"זקן" וגם "בא בימים"

"זקן" בחכמה ו"בא בימים" בזיוכו העולם / שלימות נשמתו, וגם שלימות עבודתו עם
הזולת / הכח לחבר בין הקדושה לעולם הגשמי / תענוג הכורא עדיף על תענוג הנברא

(נ"פ לקוטי שיחות חט"ג עמ' 772 ואילך)

פנינים ☞ דרוש ואגדה יד

חידושי סוגיות טו

ב' גדרים בבעלות ישראל על הארץ

יקשה על מה שמצינו שחלה שבועה שלא לכבוש ירושלים מן היבוסים מהא דקיי"ל דא"י
מובטחת ומוחזקת היא / יחדש ב' גדרים בא"י, בעלות כללית ופרטית, ועפ"ז מיישב חלות
השבועה הנ"ל והחילוק שמצינו בה בין ימי יהושע לדוד

(נ"פ לקוטי שיחות חט"ל עמ' 82 ואילך)

תורת חיים יט

סגולה לזיוכו הנפש

דרכי החסידות כא

ידיעת אלקות

פירות העבודה והיגיעה - "אלף פעמים ככה"

...במה שכותב במכתבו אודות מאמר רבנו הזקן (הובא בתו"א בתחלתו) שע"י הצדקה נעשים מוחו ולבו זכים אלף פעמים ככה, הנה כתבתי לאחד שלשונו הזהב של רבנו הזקן מדויק בכל התיבות ואותיות. ובהנ"ל אומר שנעשו זכים, היינו כלים מוכשרים לקבלה ביותר וביותר, אבל אינו אומר שנעשים מלאים ידיעות והרגשים. שמוזה מובן אשר אף שהצלחה מופלגה להעושה צדקה, בכ"ז גם הוא זקוק לעבודה ללימוד ויגיעה, אלא שהפירות הם אלף פעמים ככה, אלף ממש וכמוכח מהגהות צ"צ שנדפסו בלקו"ת לג' פרשיות שם.

(אגרות קודש ח"ג עמ' סא-ב)

נפלא ונורא במאוד

...הבטחת רבינו הזקן אשר ע"י צדקה - ופשיטא שגם צדקה רוחנית בכלל - הנה נעשים מוחו ולבו זכים אלף פעמים ככה, וכפי שמוכן ע"פ ההגהות למאמר זה בלקו"ת ע"ג פרשיות בתחלתו, הנה זהו אלף פעמים ולא בדרך גוזמא. היינו ע"פ פשוט, מה שאפשר לקנות ולהצליח ע"ד הרגיל ע"י עבודה של אלף שעות, הנה ע"י העסק בצדקה אפשר לקנות זה במשך שעה אחת, וכשיעשה חשבון בהצלחה בזמן אשר בזה - ה"ז נפלא ונורא במאוד...

(אגרות קודש ח"ז עמ' מז)

מקרא אני דורש

ביאורים ופירושים בפשוטו של מקרא

"זקן" וגם "בא בימים"

"זקן" בחכמה ו"בא בימים" בזיכוך העולם / שלימות נשמתו, וגם שלימות עבודתו עם הזולת / הכח לחבר בין הקדושה לעולם הגשמי / תענוג הבורא עדיף על תענוג הנברא

כאשר הגיע אברהם לגיל מופלג, מתארת התורה (כד, א) את מעלתו: "ואברהם זקן בא בימים", וביארו זאת חז"ל (בראשית רבה פנ"ט, ט), ש"יש לך אדם שהוא בזקנה ואינו בימים, בימים ואינו בזקנה, אבל כאן - זקנה כנגד ימים, וימים כנגד זקנה", והיינו (כפי שביארו מפרשי המדרש) שיש אדם שנראה כזקן בעודו צעיר בשנים, ויש מי שנראה כצעיר והוא בא בימים, אבל אברהם היה זקן וגם בא בימים.

והדבר תמוה: מעלות אלו ד"זקן" ו"בא בימים", הנן מעלות חיצוניות לכאורה שאינן מבטאות את מעלתו הגדולה של אברהם אבינו, ומדוע טרח הכתוב למנותן? והלא "אחד היה אברהם" (יחזקאל לג, כד) שהוא היה עובד את השי"ת לבדו מכל אנשי דורו, והוא הגבר אשר "התחיל להאיר" (שמות רבה פט"ו, כו) את חשכת דורו ולפרסם אמונת ה' אחד, וכיצד יתכן שלא מנתה התורה מעלות אלו, כי אם רק מה שהיה אברהם "זקן" ו"בא בימים"?

ומוכרח אשר ב"זקן בא בימים" רמוזה מעלה גדולה ונפלאה אשר מבטאת היטב עבודתו של אברהם אבינו את הבורא ית"ש, וכפי שיתבאר.

תורת חיים

מכתבי עצות והדרכות בעבודת השי"ת
בחיי היום יום

סגולה לזיכוך הנפש

סגולות בדוקות

...ועוד הפעם באתי בזה לעוררו על דבר קביעות שיעור בלימוד תורת הנגלה ותורת החסידות, אמירת תהלים בכל יום, ונתינת איזה פרוטות לצדקה קודם התפלה, אשר כל הנ"ל הם סגולות בדוקות ומנוסות לזכך את הנפש, שיוקלט בה ("עס זאל זיך אפלייגן בא איר") ענין של תורה ומצות וענין של אלקות אשר על ידי זה הוא נחת רוח אמיתי לנפש האדם.

(אגרות קודש ח"ז עמ' ג)

"אלף פעמים ככה" בפועל ממש

...והשי"ת יצליחו ויסייעו ליראת שמים שלימה ויוסיף אומץ במצות הצדקה. שאז כהבטחת רבינו הזקן (תו"א בתחלתו) נעשים מוחו ולבו זכים אלף פעמים ככה, ועיין בלקו"ת לג' פרשיות על מאמר זה שאלף פעמים ככה היינו בפועל ממש אלף פעמים ולא בדרך מליצה וגוזמא. ואז במעט זמן - אבל בריבוי שימת לב - יצליח בלימודו ויתאים למצות תלמוד תורה כדבעי למהוי.

(אגרות קודש ח"ה עמ' צ)

"זקן" בחכמה ו"בא בימים" בזיכוך העולם

יש לבאר תחילה מהותן של המעלות "זקן" ו"בא בימים":

"זקן" - "זה שקנה חכמה" (קידושין לב, ב). מעלה זו מתארת את שלימותו הפנימית של אברהם אבינו ש"קנה חכמה", והדבר מורה על שלימות נשמתו.

"בא בימים" - משמעו, שאברהם בא "עם כל ימיו", שלא עבר יום שלא קיים בו מצוות מאותן סוג מצוות שהיו האבות מקיימים (ראה תורה אור פרשתנו טז, א).

שתי מעלות אלו מורות על שני קווים כלליים בעבודתו של אברהם אבינו:

"זקן", הוא בכללות עבודת האדם בלימוד התורה, כאשר אדם הוגה בתורה שהיא חכמתו של השי"ת, הרי הוא ממשיך קדושה על שכלו ונפשו, עד אשר הוא מכונה בשם "זקן" - זה שקנה חכמתו של הקב"ה. ומעלה זו היא שלימות נשמתו של האדם.

"בא בימים" לעומת זאת, אינו מורה על שלימות נפשו של האדם, שהלא בשביל שלימות נפשו די בכך שיקיים מצוות רבות, וכאן ההדגשה היא שקיים מצוה בכל יום ויום; כי מעלה זו ענינה שהאדם מקדש ומזכך את עניני העולם, על ידי מעשה המצוות בכל יום ויום.

והנה, בעולם הזה גופא ישנם ענינים שאינם נתונים לשינוי, כצבא השמים שהם חזקים כיום הבראם, או מעשה ידי משה כארון ומשכן ושמן המשחה שהם נצחיים. אך "בא בימים" רומז על עבודת האדם בענינים הנתונים לשינוי הימים והזמנים, שהם הענינים הנחותים והמוגבלים שבעולם הזה התחתון, שאותם דוקא חפץ השי"ת שיקדשו בני ישראל ויזכרו.

דעיקר הכוונה מה שברא הקב"ה עולמות עליונים ותחתונים, הוא כי "נתאוה הקב"ה להיות לו ית' דירה בתחתונים" (ראה המובא בתניא פל"ו, ובנסמן שם), שיוכל לדור ולשכון גם במקומות השפלים ונחותים שבעולם הזה השפל, וזאת על ידי עבודתם של ישראל במעשה המצוות ובניצול הגשמיות לשם שמים.

שלימות נשמתו, וגם שלימות עבודתו עם הזולת

וכאשר מעידה תורה על אברהם אבינו שהיה "זקן בא בימים", שהיו בו שתי מעלות אלו, הן שלימות נשמתו והן זיכוך עניני העולם בשלימות, הרי בזה מבטאת התורה את גדולתו האמתית של אברהם:

על דרך הרגיל זוכה אדם להגיע לשלימות אחת מן השתיים, או שזוכה להגיע לשלימות בענייני נפשו פנימה, ואז אין עבודת קידוש הגשמיות ועניני העולם בשלימות אצלו; ואפשר שיצליח להשלים עבודתו בזיכוך עניני העולם, אך הדבר יבוא על חשבון התעלותו העצמית.

היבוס השתמשו בשבועה זו שלא כדין. הפרטית "כי אם ברצונם", היינו דבליקה אמנם, מזה גופא מובן, דגם לאחרי זה לא נתבטלה האפשרות שתחזור לבעלות שלכד דוד את עיר היבוס עדיין לא בטלה הפרטית דהיבוסיים, דאילו יצוייר שיתבטל הצורך בשטח זה לכלל ישראל הרי חוזרת העיר להיבוסיים, משא"כ על ידי שקנה דוד את העיר מהם בכסף מלא, נמכרה הבעלות הפרטית של העיר לישראל לאחוזת עולם.

דוגמא לדבר זה, מהמסופר ב"מגיד משרים" (ריש פ' בראשית. ובכ"מ) להבית יוסף: הבית יוסף הובטח שיזכה להישרף על קדושת שמו ית' ולהגיע בכך לשלימות נפשו, אך מצד סיבה לא בא הדבר לידי פועל. מובן שאם היה נשרף על קידוש ה', לא היה בידו לחבר את השולחן ערוך שממנו יצאה הוראה לכל ישראל.

ואם כן, השלמויות ד"זקן" ו"בא בימים" עומדות כאן בסתירה זו לזו: אילו היה מגיע לשלימות נפשו – "זקן" – ולהישרף על קידוש ה', לא היה בידו להשיג את מעלת "בא בימים", על ידי חיבור השולחן ערוך שהיא שלימות פועלתו בעניני העולם. ולפועל הרי זכה לחבר ולהפיץ את השולחן ערוך ולהיות "בא בימים", אך חסרה בנפשו מעלת המיתה על קדושת שמו ית'.

וזאת גדולתו של אברהם אבינו, שהיה "זקן בא בימים", והצליח להשיג שלימות הן בנפשו פנימה ובהתעלותו העצמית, והן בקידוש ה"ימים" בכך שהיה הראשון ש"התחיל להאיר" את העולם.

הכח לחבר בין הקדושה לעולם הגשמי

איתא בגמרא (ע"ז ט, ב), אשר "ששת אלפים שנה הוי העולם, שני אלפים תוהו שני אלפים תורה" וכו', ו"שני אלפים תורה", התחילו עוד קודם שניתנה תורה בסיני, בעבודתו של אברהם אבינו.

והנה, עבודתו המיוחדת של אברהם, שכללה הן "זקן" והן "בא בימים", שהייתה כבר בתקופת "שני אלפים תורה", היא הכנה ונתינת כח לעבודה שנתחדשה אצל בני ישראל החל ממתן תורה.

דידוע מה שנתבאר בסה"ק (ראה לקוטי שיחות ח"א עמ' 41, ועוד) שקודם שניתנה תורה בסיני, גזירה הייתה עומדת ש"השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם" (תהלים קטו, טז) – עניני קדושה לא היה באפשרותם לירד לעולם הגשמי, וחפצי העולם הגשמיים לא יכלו להתעלות ולהתקדש. ומשניתנה תורה ניתן הכח לחבר עליונים ותחתונים, שעל ידי מעשה המצוות בדברים גשמיים מקדשים ומזככים את העולם.

ומכיון ש"מעשה אבות סימן לבנים" (ראה תנחומא לך לך ט. ב"ר מ, ו. וברמב"ן לך לך יב, ו. ועוד), שמהאבות הקדושים אנו מקבלים את הכוח לעבודתנו אנו (ראה לקוטי שיחות חכ"ה עמ' 123), התחיל בכך כבר אברהם. שכל הצדיקים שהיו לפניו, הייתה עבודתם רק באחד מן הקווים האמורים: או שהתעסקו בשלימות נשמתם, או בעבודת "בא בימים" והפצת קדושה בעולם בלבד. ואברהם היה הראשון שחיבר בעבודתו שני הקווים דשלמות נשמתו והפצת קדושה בעולם, ובכך נתן לנו את הכח לאחר מתן תורה לחבר בין "עליונים" וענייני קדושה ל"תחתונים" הלא הם עניינים גשמיים נחותים.

תענוג הבורא עדיף על תענוג הנברא

ומכך יש לו לאדם ללמוד בעבודת ה' שלו:

ישנם כאלו שלהוטים תמיד לפעול ולהפיץ קדושה בעולם, ואינם נותנים את דעתם על מצב עצמם. אחרים טורחים תמיד לרכוש קניינים לנפשם, ועסוקים רק עם עצמם להתעלות עוד ועוד.

ובזה יש לנו ללמוד מאברהם אבינו שהיה "זקן בא בימים", שצריכים לעסוק בשני הקווים גם יחד, כי זו דרכה של תורה, לחבר בין עליונים ותחתונים, ובין עבודת האדם עם עצמו לעבודתו בזיכוכ העולם.

אך זאת ידע האדם, כי עיקר הדגש בעבודתו צריך ליתן על העבודה ד"בא בימים". דאם מעבודת "זקן" יש לו לאדם יותר תועלת והנאה רוחנית, הרי "יפה שעה אחת של תשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא" (אבות פ"ד, יז) כי חיי העולם הבא הם התענוג של הנברא, ואילו עסק המצוות גורם לתענוג הבורא, שמתענג במילוי תאוותו "להיות לו ית' דירה בתחתונים".

גזילה ואבירה פ"ה הי"א ואילך. הל' מלכים פ"ד), וכהדין דמלך פורץ גדר ואין ממחין בידו (כ"ב ק ריש ע"ב). וכן לאידך, דבעלות פרטית אינה מביאה בהכרח לידי בעלות כללית, וכמו שמצינו לאחר חורבן הראשון, דאף את"ל שבטלה בעלותם הכללית של בני ישראל על הארץ, כיון שנלקחה הארץ מידיהם ובטל הכיבוש כו' (כמבואר לדינא ברמב"ם הל' בית הבחירה ספ"ו ובנ"כ שם), מ"מ נשארה בעלות היחיד על קרקעו, עיי' ב"ב כח סע"ב וברבינו גרשום שם.

ומענתה אתי שפיר החילוק בין יהושע לזמנו של דוד, דהנה טעמו של דוד ליכנס לעיר היבוס הי' כי בא הזמן להכין את מקום המקדש, שהוא בעיר היבוס, ירושלים. וע"פ הנ"ל שבשבעת אברהם לא הי' ויתור על הבעלות הכללית, מובן בפשטות שלקחת מקום זה כדי להכין את בנין המקדש מעיקרא לא נכללה בשבועה זו, ואין השבועה יכולה למנועה, שהרי לקיחה זו היא בשביל כלל ישראל (ועל דרך לקיחת רכוש פרטי הנצרך להנהגת המלוכה על ידי המלך). ורק אם הי' דוד מגרש אותם מהעיר כדי שיתיישב איש פרטי במקומם הי' זה נגד השבועה, משא"כ לקיחת המקום עבור כלל ישראל אין זה בכלל השבועה.

וה"פ נמצא דזה שבני היבוס לא הניחו לדוד ליכנס מכח ברית שבועת אברהם הי' שלא כדין, שהרי בזה התנגדו לבעלות הכללית של בני"י על הארץ (וטענות היתה ששבועת אברהם כוללת גם הבעלות הכללית), ולהכי הי' מותר לו לדוד להלחם עמהם וללכוד את העיר. ומטעם זה עצמו צוה דוד להסיר הגלולים שעליהם כתובה השבועה - מאחר שבני

וע"פ יסוד זה מיושב הכל. דהנה אע"פ שבנ"י נצטוו "והורשתם את כל יושבי הארץ גו' וישבתם בה גו' והתנחלתם את הארץ", והיינו לא רק ציווי על הכיבוש והבאת הבעלות כללית, כי אם גם "וישבתם בה", החזקת כל אחד בקרקע שלו בבעלות פרטית, מ"מ שאני הבעלות הכללית מהבעלות הפרטית, דהבעלות הכללית היא מבלי שום נתינת מקום לשליטת זר, משא"כ בנוגע לשיבת הארץ, אשכחן דבתנאים מסויימים מותרים גם האומות להשאר בארץ, ואפי' מז' האומות, עיי' ברמב"ם פ"ו מהל' מלכים שפסק אפי' בנוגע לז' האומות דהרוצה להשלים ישרלים וישב בארץ תחת שלטון ישראל, עיי"ש. וזו היתה כוונת אברהם בשבועתו לבני חת, דלא ויתר כלל על הבעלות הכללית דארץ היבוס, כי פשיטא דאי אפשר להשבע נגד הבטחת הקב"ה, ואין שום תוקף לשבועה כזו, אלא נשבע בקשר לבעלות הפרטית, דאף שבנ"י ודאי ישלטו על ארץ יבוס בתור חלק מארצם, מ"מ לא יחזיקו ישראל בארץ היבוס בבעלות פרטית "כי אם ברצונם" של בני יבוס.

פנינים

עיונים וביאורים קצרים

דאברהם לקחת את העיר רק "ברצונם של בני יבוס", היינו השבועה בתוקפה. עוד יל"ע, דגם אם נמצא ביאור דלא היתה השבועה בימי דוד, עדיין צע"ג מאי שנא ימי יהושע מימי דוד (דבימי יהושע ודאי עדיין ה' איסור כנ"ל).

והנראה בזה, בהקדים דבבעלות ישראל על ארץ ישראל יש שני מיני בעלות. **בעלות כלאית**, שהארץ כולה שייכת לכלל ישראל, ו**בעלות פרטית**, שכל אחד מישראל יש לו חלק פרטי בארץ השייך אליו לבדו (וחלות שני אופני בעלות אלו היתה על ידי ב' קנינים נפרדים. דהבעלות הכללית באה על ידי כיבוש הארץ בזמן יהושע כו', והבעלות הפרטית היא על ידי ישיבה וחזקה דכל אחד. ועיין בס' המקנה קידושין שם, וכן לעיל יד ע"ב, דהחזקה דהתם היינו החלוקה שביניהם לקנות כאו"א חלקו, אחר שקנאוה כולם יחד, ולא לקנות מן הכנענים). והנה שני גדרים אלו בבעלות אינם תלויים זב"ז, כי הבעלות הכללית אינה ענין לבעלות הפרטית, וכן לאידך דאפשר שתהי' בעלות פרטית בלי בעלות כללית. וכגון בעלות המלך על מדינתו, שהיא בעלות כללית, דכל הארץ כולה היא ברשותו (ראה שו"ע אדמו"ר הזקן הל' הפקר ס"ג), ועדיין אין בעלות המלך שוללת בעלות פרטית של כל א' מבני המדינה על רכושו הפרטי, ואין זאת אלא שמצד בעלותו של המלך על כל הארץ חלים כמה דינים גם על הרכוש הפרטי של כל א', דינא דמלכותא דינא ומוטל עליו לשלם מסים למלך על רכוש זה, ועד שבתנאים מסויימים יכול המלך ליטול גם את רכושו של האיש הפרטי (ראה רמב"ם הל'

לבעלות ישראל במה שהחזיקו ונתיישבו בה בפועל, "במה ירשתם בישיבה", וכן אשכחן בבבא בתרא ק ע"א לרבנן דקיי"ל כוותייהו, שהילוכו של אברהם בארץ לארכה ולרחבה אינו מועיל לקנין. איברא, דעדיין אין בזה כדי ליישב איך חלה ברית ושבועה אחרת לבני חת נגד הברית הקודמת לישראל.

והנה להלן בפרקי דרבי אליעזר שם איתא דכשבאו ישראל לארץ בימי יהושע לא היו יכולין ליכנס בעיר היבוסית מפני אות ברית שבועת אברהם, וממשיך דגם בימי דוד לא הניחו אותו בני היבוסית ליכנס מכח ברית שבועת אברהם, ואמרו לו אין אתה יכול ליכנס עד שתסיר כל הגלולים שכתוב עליהם שבועת אברהם, ואזי אמר דוד לאנשיו להסיר הגלולים ואזי לכד דוד את העיר, אולם לאחר זמן קנה את עיר היבוסית לישראל בכתב עולם לאחוזת עולם. ע"כ. וכבר הקשה הרד"ל על אתר, דג' בבות הללו סתרי אהודי, דמרישא משמע שאף בימי דוד היתה השבועה בתקפה, וממציעתא מוכח שכבר בטלה השבועה ומותר הכיבוש נכי באם לא בטלה מה תועלת יש בהסרת הגלולים, וכי הסרה זו יכולה לבטל את תוקפה של שבועה, אתמהא. ועל כרחך לפרש דמשורת הדין היו מותרים ללכוד, והסירה רק כדי שלא תיזכר השבועה ויימנע חילול ה' כיון שלדעת היבוסים היתה השבועה קיימת. וכמ"ש המפרשים שהוא כהך דגיטין מו ע"א גבי השבועה לגבעונים שלא להרגם, דלא חיילה שבועה עילויהו ואעפ"כ לא קטלינהו משום קדושת השם]. ושוב מסיפא דמילתא, שקנה דוד את העיר בכסף מלא, הדר משמע דרצה לקיים השבועה

בא בימים גם אחרי שכבר בא בימים

ואברהם זקן בא בימים

(כד, א)

בכלי יקר הק' "הרבה מפרשים תמהו והלא כבר נאמר [כפ' וירא] ואברהם ושרה זקנים באים בימים, והי' כמו ל"ז שנים בין שני זמנים אלו", וא"כ מהו שנאמר כאן "ואברהם זקן בא בימים", שרק עתה נודק?

ויש לבאר זה:

פירוש התיבות "בא בימים" באופן מילולי הוא, שהוא "בא" ונכנס בתוך הימים שלו. ובאמת יש בפירוש זה משמעות עמוקה, שהימים והמאורעות שעברו על האדם אינם כמו דבר העובר וחולף, כ"א כל יום ומאורע פועל ומשפיע על האדם, עד שניכרים בתווי פניו המאורעות שעברו עליו.

וכמו שרואים, שאין כל בני אותו גיל דומים זל"ז, ולפעמים נראה א' מהם מבוגר מזולתו, כי המאורעות שעברו עליו נגעו ללבו והשפיעו על תווי פניו, עד שנראה יותר מבוגר.

והנה מטבע הדברים, ככל שאדם מתבגר אין המאורעות העוברים עליו משפיעים עליו, אם מפני שנעשה מתון יותר, או לפי שהדברים כבר אינם תופסים אצלו מקום.

ולכן אף שכבר נאמר "ואברהם ושרה זקנים באים בימים", שהמאורעות שעברו עליהם השפיעו על גופם כו', מ"מ אחרי שעברו עליהם עוד ל"ז שנים, יש צורך להודיע ולחדש שגם המאורעות דל"ז שנים אלו השפיעו עליו, והותירו רושםם בו, באופן של "בא בימים". וק"ל.

(ע"פ לקוטי שיחות חל"ה עמ' 89 ואילך)

קניית המערה בכסף מלא

ויתן לי את מערת המכפלה גו' בכסף מלא יתננה לי

אשלם כל שוויי, וכן דוד אמר לארונה בכסף מלא (כג, ט. רש"י)

לכאורה תמוה מה שמוסיף רש"י "וכן דוד אמר לארונה בכסף מלא", הרי הלשון "בכסף מלא" נאמר גם כאן, ומה מוסיף לנו בהבנת הכתובים שגם דוד אמר לארונה "בכסף מלא"? וי"ל, דבזה ביאר לנו רש"י מה שהדגיש אברהם שמוכן לשלם כל שווי:

דכמו שמצינו אצל דוד, שאף שכשכבש את ירושלים מארונה זכה בה כבר מדין כיבוש, מ"מ לא רצה לבנות בה מזבח עד ששילם עבורה כסף מלא, וכמ"ש (דברי הימים א כא, כד) "כי לא אשא אשר לך לה' והעלות עולה חנם", שרצה דוד שלא יהי' לארונה שום שייכות למקום המזבח, ולכן שילם לו בכסף מלא, שבזה סילק את זכותו של ארונה מהמקום מכל וכל.

עד"ז היתה כוונת אברהם בקניית מערת המכפלה "בכסף מלא", דאע"פ שהי' בידו ליטלנה מן הדין, שהרי אמר לו הקב"ה "לזרעך אתן את הארץ הזאת" (וכדפרש"י לעיל כג, ד), מ"מ שילם לעפרון כסף מלא כדי לסלק את זכותו מן המערה לגמרי.

(ע"פ לקוטי שיחות ח"י עמ' 60 ואילך)

חידושי סוגיות

עיון ופולפול בסוגיות הפרשה

ב' גדרים בבעלות ישראל על הארץ

יקשה על מה שמצינו שחלה שבועה שלא לכבוש ירושלים מן היבוסים מהא דקיי"ל דא"י מובטחת ומוחזקת היא / יחדש ב' גדרים בא"י, בעלות כללית ופרטית, ועפ"ז מיישב חלות השבועה הנ"ל והחילוק שמצינו בה בין ימי יהושע לדוד

ושבועה שאין בני ישראל יורשים את עיר יבוס "כי אם ברצונם של בני יבוס", ואכן כרת עמהם ברית ע"ז. ותמוה, דמלבד הפלא כיצד עלתה על דעת אברהם להסכים לזאת היפך ההבטחה, קשה על עיקרא דדינא איך הי' תוקף לברית הזאת להחיל איסור בכיבוש ירושלים אחר שקדמה לה הבטחת הארץ לישראל בברית בין הבתרים.

ומיהו, באמת מצינו דאף שא"י ירושה לנו מאבותינו כנ"ל, מ"מ עדיין הוצרך הקנין לבוא בפועל ע"י חזקה, כדאמרין בקידושין כו ע"א גבי הא דקרקע נקנית בחזקה דילפינן לה מירושת הארץ שנכנסה

גרסינן בבבא בתרא (קט ע"א) דארץ ישראל מוחזקת ביד אבותינו קודם שנכנסו בה. ובעבודה זרה נג ע"ב פריך הש"ס דארץ ישראל היתה כבר בבעלות ישראל מימות אברהם ע"י שהובטחה לו ולזרעו (עיי"ש דנפק"מ שאין נכרים אוסרים בה אשירה באיסור ע"ז, מדין "אין אדם אוסר דבר שאינו שלו"). ומעתה יש להקשות במה שמצינו בספרי (פרשת ראה יב, יז) דבימי יהושע הי' איסור לישראל לכבוש את ירושלים, ארץ היבוסים, והיינו מטעם שבועת אברהם לבני חת בעת שקנה מהם מערת המכפלה, כמבואר בפרקי דרבי אליעזר פל"ו, דבני חת אמרו לו אז שיכרות עמהם ברית

יינה של תורה

ביאורים בעניני הפרשה על דרך החסידות

"זקן" וגם "בא בימים"

"זקן" בחכמה ו"בא בימים" בזיכוך העולם / שלימות נשמתו, וגם שלימות עבודתו עם הזולת / הכח לחבר בין הקדושה לעולם הגשמי / תענוג הבורא עדיף על תענוג הנברא

כאשר הגיע אברהם לגיל מופלג, מתארת התורה (כד, א) את מעלתו: "ואברהם זקן בא בימים", וביארו זאת חז"ל (בראשית רבה פנ"ט, ט), ש"יש לך אדם שהוא בזקנה ואינו בימים, בימים ואינו בזקנה, אבל כאן – זקנה כנגד ימים, וימים כנגד זקנה", והיינו (כפי שביארו מפרשי המדרש) שיש אדם שנראה כזקן בעודו צעיר בשנים, ויש מי שנראה כצעיר והוא בא בימים, אבל אברהם היה זקן וגם בא בימים.

והדבר תמוה: מעלות אלו ד"זקן" ו"בא בימים", הנן מעלות חיצוניות לכאורה שאינן מבטאות את מעלתו הגדולה של אברהם אבינו, ומדוע טרח הכתוב למנותן? והלא "אחד היה אברהם" (יחזקאל לג, כד) שהוא היה עובד את השי"ת לבדו מכל אנשי דורו, והוא הגבר אשר "התחיל להאיר" (שמות רבה פט"ו, כו) את חשכת דורו ולפרסם אמונת ה' אחד, וכיצד יתכן שלא מנתה התורה מעלות אלו, כי אם רק מה שהיה אברהם "זקן" ו"בא בימים"?

ומוכרח אשר ב"זקן בא בימים" רמוזה מעלה גדולה ונפלאה אשר מבטאת היטב עבודתו של אברהם אבינו את הבורא ית"ש, וכפי שיתבאר.

"זקן" בחכמה ו"בא בימים" בזיכוך העולם

יש לבאר תחילה מהותן של המעלות "זקן" ו"בא בימים":

"זקן" – "זה שקנה חכמה" (קידושין לב, ב). מעלה זו מתארת את שלימותו הפנימית של

פנינים

דרוש ואגדה

כדי שיהי' "בלא חטא" יש להתנהג "כבת ז"

ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים

בת ק' כבת כ'... ובת כ' כבת ז'
(כג, א. רש"י)

יש לבאר הרמז בזה בעבודת האדם:

שבע שנים - הוא הזמן שבו התחלת החינוך (ראה טושר"ע אור"ח סשמ"ג); **עשרים שנה** - הוא הזמן שבו נעשה האדם "גדול" בשלימות (ראה ב"ב קנו, א), והוא מתחיל לצאת לעולם ולרדוף אחרי פרנסתו (אבות ספ"ה); **מאה שנה** - הוא הזמן דגמר ושלמות העבודה (ראה אבות שם).

והנה, המצב הרצוי הוא שיהיה "בת ק' כבת כ'" - שגם בגמר העבודה בעולם (גיל מאה) יהיה "בלא חטא" כמו שהיה בתחילת העבודה בעולם (גיל עשרים);

אמנם כדי להגיע לזה צריך להיות תחילה "בת כ' כבת ז'" - שגם כשנעשה גדול (גיל עשרים), אינו ממציא דעות והשקפות משלו ("אייגענע דרכים"), אלא מתנהג כמו ילד שזה עתה הגיע לחינוך (גיל שבע), שעושה מה שמצווים עליו בפשטות ובתימות.

(עי' לקוטי שיהות ח"ב עמ' 462)

שהנשמה תשמע בקול הגוף?

על הפסוקים בתחילת פרשתנו "ותמת שרה וגו'" כתוב בזהר הקדוש "ותמת שרה" - זה הגוף, "בקרית ארבע" - אלו ארבעת היסודות [אש רוח מים ועפר], "היא חברון" - שהיו מחוברים בגופו בחייו [שהרי הגוף מורכב מארבעה יסודות אלו]... **"ויבא אברהם"** - זו היא הנשמה, **"אספוד אברהם"** - זה הגוף [כי גם לאחר המיתה ישנה התקשרות של הנשמה בגוף] (זה"ק ריש פרשתנו (קכב,

ב) - במדרש הנעלם, על הפסוק בפרשתנו כג, ב).

והנה פירוש זה שאברהם הוא הנשמה ושרה היא הגוף, מעורר הוא תמיהה רבתי: הרי רצונה של הנשמה הוא להתקרב להקב"ה, והגוף מתאוה לעניינים חומריים, ואם כן הרי זה ודאי שהאדם צריך להכריע כרצון הנשמה, ולפי זה ייפלא מה שנצטווה אברהם אבינו - שהוא הנשמה: "כל אשר תאמר אליך שרה" - שהיא הגוף - "שמע בקולה", והדבר תמוה, וכי הנשמה צריכה להכניע רצונותיה ח"ו לתשוקותיו של הגוף?!

ויש לבאר זה בהקדם הידוע אשר תכלית בריאת העולם וירידת הנשמה למטה, היא כמבואר בספר התניא, ש"זה כל האדם ותכלית בריאתו וירידתו לעולם הזה, להיות לו ית' דירה בתחתונים דוקא". והיינו, שנתאוה הקב"ה לשכון בתוך הגשמיות והחומריות אשר יזכרו ויקדשו בני ישראל בעבודתם בקיום המצוות. ויעוד זה יושלם לעתיד לבוא, עת אשר "ימלא כבוד ה' את כל הארץ הגשמית דייקא, וראו כל בשר יחדיו" את כבוד ה' וקדושתו (ראה בכ"ז תניא פל"ז-ל"ח).

והנה, בזמן הזה, עבודת האדם היא להגביר הנשמה על הגוף, להתמסר לעבודת ה' ולזכך הגוף ולקדשו. אך לעתיד לבוא עת אשר תושלם העבודה, והגשם יעלה ויתקדש ויהיה משכן להשי"ת, הרי יהיה הדבר להיפך - שהגוף יהיה נעלה יותר מהנשמה, עד כדי שיהי' אז ניכר שהגוף הוא נעלה ביותר וגבוה אף מן הנשמה, עד שהנשמה תהי' ניוזנת מן הגוף (ראה ד"ה לכל תכלה תרנ"ט. סה"מ מלוקט ח"ד עמ' רלא, ורש"י).

ומעתה יובן ציווי הקב"ה לאברהם "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה" - שמשמעו שהנשמה צריכה לשמוע בקול הגוף, כי הלא האבות "הטעמים הקב"ה בעולם הזה מעין העולם הבא" (ב"ב טז, ב), וממילא היה ניכר בהם כבר מעלת הגוף שתתגלה לעתיד, ועל כן נצטווה אברהם לשמוע בקול שרה, לאשר "שרה" מורה על הגוף, שהוא יהיה לעתיד גבוה מ"אברהם" - הנשמה, וממילא מובן שאברהם יש לו לשמוע בקול שרה.

(עי' לקוטי שיהות ח"א עמ' 31 ואילך)

לקראת שבת

יא

אברהם אבינו ש"קנה חכמה", והדבר מורה על שלימות נשמתו.

"בא בימים" - משמעו, שאברהם בא "עם כל ימיו", שלא עבר יום שלא קיים בו מצוות מאותן סוג מצוות שהיו האבות מקיימים (ראה תורה אור פרשתנו טז, א).

שתי מעלות אלו מורות על שני קווים כלליים בעבודתו של אברהם אבינו:

"זקן", הוא בכללות עבודת האדם בלימוד התורה, כאשר אדם הוגה בתורה שהיא חכמתו של השי"ת, הרי הוא ממשיך קדושה על שכלו ונפשו, עד אשר הוא מכונה בשם **"זקן"** - זה שקנה חכמתו של הקב"ה. ומעלה זו היא שלימות נשמתו של האדם.

"בא בימים" לעומת זאת, אינו מורה על שלימות נפשו של האדם, שהלא בשביל שלימות נפשו די בכך שיקיים מצוות רבות, וכאן ההדגשה היא שקיים מצוה בכל יום ויום; כי מעלה זו ענינה שהאדם מקדש ומזכך את עניני העולם, על ידי מעשה המצוות בכל יום ויום.

והנה, בעולם הזה גופא ישנם ענינים שאינם נתונים לשינוי, כצבא השמים שהם חזקים כיום הבראם, או מעשה ידי משה כארון ומשכן ושמן המשחה שהם נצחיים. אך **"בא בימים"** רומז על עבודת האדם בענינים הנתונים לשינוי הימים והזמנים, שהם הענינים הנחותים והמגבלים שבעולם הזה התחתון, שאותם דוקא חפץ השי"ת שיקדשו בני ישראל ויזכרו.

דעיקר הכוונה מה שברא הקב"ה עולמות עליונים ותחתונים, הוא כי "נתאוה הקב"ה להיות לו ית' דירה בתחתונים" (ראה המובא בתניא פל"ו, ובנסמן שם), שיוכל לדור ולשכון גם במקומות השפלים ונחותים שבעולם הזה השפל, וזאת על ידי עבודתם של ישראל במעשה המצוות ובניצול הגשמיות לשם שמים.

שלימות נשמתו, וגם שלימות עבודתו עם הזולת

וכאשר מעידה תורה על אברהם אבינו שהיה **"זקן בא בימים"**, שהיו בו שתי מעלות אלו, הן שלימות נשמתו והן זיכוך ענייני העולם בשלימות, הרי בזה מבטאת התורה את גדולתו האמתית של אברהם:

על דרך הרגיל זוכה אדם להגיע לשלימות אחת מן השתיים, או שזוכה להגיע לשלימות בענייני נפשו פנימה, ואזי אין עבודת קידוש הגשמיות וענייני העולם בשלימות אצלו; ואפשר שיצליח להשלים עבודתו בזיכוך ענייני העולם, אך הדבר יבוא על חשבון התעלות העצמית.

דוגמא לדבר זה, מהמסופר ב"מגיד מישרים" (ריש פ' בראשית. ובכ"מ) להבית יוסף:

הבית יוסף הובטח שיזכה להישרף על קדושת שמו ית' ולהגיע בכך לשלימות נפשו, אך מצד סיבה לא בא הדבר לידי פועל. מובן שאם היה נשרף על קידוש ה' לא היה בידו

לחבר את השולחן ערוך שממנו יצאה הוראה לכל ישראל.

ואם כן, השלמות ד"זקן" ו"בא בימים" עומדות כאן בסתירה זו לזו: אילו היה מגיע לשלימות נפשו – "זקן" – ולהישרף על קידוש ה', לא היה בידו להשיג את מעלת "בא בימים", על ידי חיבור השולחן ערוך שהיא שלימות פעולתו בענייני העולם. ולפועל הרי זכה לחבר ולהפיץ את השולחן ערוך ולהיות "בא בימים", אך חסרה בנפשו מעלת המיתה על קדושת שמו ית'.

וזאת גדולתו של אברהם אבינו, שהיה "זקן בא בימים", והצליח להשיג שלימות הן בנפשו פנימה ובהתעלותו העצמית, והן בקידוש ה"מים" בכך שהיה הראשון ש"התחיל להאיר" את העולם.

הכח לחבר בין הקדושה לעולם הגשמי

איתא בגמרא (ע"ז ט, ב), אשר "ששת אלפים שנה הוי העולם, שני אלפים תוהו שני אלפים תורה" וכו', ו"שני אלפים תורה", התחילו עוד קודם שניתנה תורה בסני, בעבודתו של אברהם אבינו.

והנה, עבודתו המיוחדת של אברהם, שכללה הן "זקן" והן "בא בימים", שהייתה כבר בתקופת "שני אלפים תורה", היא הכנה ונתינת כח לעבודה שנתחדשה אצל בני ישראל החל ממתן תורה.

דידוע מה שנתבאר בסה"ק (ראה לקוטי שיחות ח"א עמ' 41, ועוד) שקודם שניתנה תורה בסני, גזירה הייתה עומדת ש"השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם" (תהלים קטו, טז) – ענייני קדושה לא היה באפשרותם לירד לעולם הגשמי, וחפצי העולם הגשמיים לא יכלו להתעלות ולהתקדש. ומשניתנה תורה ניתן הכח לחבר עליונים ותחתונים, שעל ידי מעשה המצוות בדברים גשמיים מקדשים ומזככים את העולם.

ומכיון ש"מעשה אבות סימן לבנים" (ראה תנחומא לך לך ט. ב"ר מ, ו. וברמב"ן ללך לך יב, ו. ועוד), שמהאבות הקדושים אנו מקבלים את הכוח לעבודתנו אנו (ראה לקוטי שיחות חכ"ה עמ' 123), התחיל בכך כבר אברהם. שכל הצדיקים שהיו לפניו, הייתה עבודתם רק באחד מן הקווים האמורים: או שהתעסקו בשלימות נשמתם, או בעבודת "בא בימים" והפצת קדושה בעולם בלבד. ואברהם היה הראשון שחיבר בעבודתו שני הקווים דשלמות נשמתו והפצת קדושה בעולם, ובכך נתן לנו את הכח לאחר מתן תורה לחבר בין "עליונים" וענייני קדושה ל"תחתונים" הלא הם עניינים גשמיים נחותים.

תענוג הבורא עדיף על תענוג הנברא

ומכך יש לו לאדם ללמוד בעבודת ה' שלו:

ישנם כאלו שלהוטים תמיד לפעול ולהפיץ קדושה בעולם, ואינם נותנים את דעתם על מצב עצמם. אחרים טורחים תמיד לרכוש קניינים לנפשם, ועסוקים רק עם עצמם להתעלות עוד ועוד.

ובזה יש לנו ללמוד מאברהם אבינו שהיה "זקן בא בימים", שצריכים לעסוק בשני הקווים גם יחד, כי זו דרכה של תורה, לחבר בין עליונים ותחתונים, ובין עבודת האדם עם עצמו לעבודתו בזיכוכ העולם.

אך זאת ידע האדם, כי עיקר הדגש בעבודתו צריך ליתן על העבודה ד"בא בימים". דאם מעבודת "זקן" יש לו לאדם יותר תועלת והנאה רוחנית, הרי "יפה שעה אחת של תשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא" (אבות פ"ד, יז) כי חיי העולם הבא הם התענוג של הנברא, ואילו עסק המצוות גורם לתענוג הבורא, שמתענג במילוי תאוותו "להיות לו ית' דירה בתחתונים".

